
**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Säaskilahti, Nina

Title: Konfliktinjälkeiset kulttuuriympäristöt, muisti ja materiaalisuus

Year: 2016

Version:

Please cite the original version:

Säaskilahti, N. (2016). Konfliktinjälkeiset kulttuuriympäristöt, muisti ja materiaalisuus. *Tahiti: taidehistoria tieteenä*, 2016(1). <http://tahiti.fi/01-2016/tieteelliset-artikkelit/konfliktinjälkeiset-kulttuuriympäristöt-muisti-ja-materiaalisuus/>

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Taidehistoria tieteenä

Konsthistorien som vetenskap

01/2016

Konfliktinjälkeiset kulttuuriympäristöt, muisti ja materiaalisuus

Nina Sääsکیlahti | 1.2.2016 klo 13.05 | Tieteelliset artikkelit | TAHITI 01/2016

Pohjoisia sota-ajan muistoja käsittelevässä traumaromaanissa *Pahan morsian* (Ritva-Kaija Laitinen, 1986)^[1] teoksen päähenkilö Laura muistelee jatkosodanaikaista rakkauttaan saksalaissotilaaseen. Laura palaa paikalle, johon rakastettu oli vuosikymmeniä aiemmin kaivertanut molempien nimikirjoitukset. Saksan armeijan rakentaman tähystystornin jäänteissä on edelleen useita kaiverruksia, mutta rakastavaisten nimiä Laura ei onnistu sieltä löytämään. On kuin materiaalisuus olisi pettänyt muistin. Materia, sen paremmin kuin mikään muukaan Lauran ympärillä, ei näytä tukevan hänen tarinansa kertomista. Traumatisoituneen yksilön kamppailu menneisyyden prosessoimiseksi rinnastuu teoksessa näin toisen maailmansodan perinnön kollektiiviseen työstämiseen. Romaani jäi valtakunnallisella tasolla melko vähälle huomiolle. Pohjoisessa se oli kuitenkin osa paikallista, 1980-luvun kuluessa vilkastunutta julkista muistityötä. 1980-luvun historiantutkimus ei sen sijaan osoittanut laajaa kiinnostusta lappilaisiin sota-ajan kokemuksiin. Yksi harvoista Lapin sodan tuolloisista tutkijoista, Sampo Ahto, toi omissa tutkimuksissaan esiin Lapin sodan saaman vähäisen huomion ja pyrki herättämään kiinnostusta lappilaiseen sota-ajan historiaan. Vuonna 1985 julkaistun teoksensa *Muistoja Lapin sodasta*^[2] aluksi Ahto esittää poleemisen toiveen: Jospa hänen kirjansa herättää lukijoissa halun tutustua Lapissa säilyneisiin, maastossa tuolloin vielä helposti erottuneisiin sodan jäänteisiin.

1980-luvun jälkeen sekä akateemisen että suuren yleisön osoittama kiinnostus Lapin sota-ajan historiaa kohtaan on vähitellen kasvanut. Pohjoisessa ihmiset ovat kuitenkin kaiken aikaa eläneet jatkosotaan ja Lapin sotaan liittyvän suullisen muistitiedon ja sodan materiaalsen perinnön ympäröimänä. Suullista muistitietoa on tutkimuksessa jo hyödynnettykin, mutta materiaalsen perintö on vasta viime vuosina tullut systemaattisemman tutkimuksen^[3] kohteeksi. Samassa yhteydessä on tullut ajankohtaiseksi pohtia kipeästä menneisyydestä kertovien kulttuuriympäristöjen hallintaan liittyviä laajempia kysymyksiä.

Kipeästä menneisyydestä kertovat ympäristöt nostavat esiin muistin ja materiaalsuuden suhteisiin liittyviä moniin suuntiin avautuvia kysymyksiä. Niitä on hyödyllistä tarkastella muistamisen muuttuvia konteksteja vasten. Kutsun sodan materiaalsen perinnön ja sodan muiston leimaamaa ympäristöä

tässä tekstissä konfliktinjälkeiseksi kulttuuriympäristöksi. Kysyn millaisia muistamisen prosesseja näitä ympäristöjä kehystää. Näiden prosessien kuvaaminen yksittäisen esimerkin kautta tarjoaa mahdollisuuden pohtia kipeästä menneisyydestä kertovien ympäristöjen suunnittelua. Nostan tässä tekstissä esille paikallisen esimerkin Lapista, ja pohdin kuinka ristiriitaisia ajatuksia herättävää ympäristöä on hallittu aiemmillä vuosikymmenillä ja millaista tulevaisuuden kulttuuriympäristötyötä tällaisten ympäristöjen suunnittelu haastaa kehittämään.

Ihmiset neuvottelevat ympäristön, menneisyyden ja muistin suhteista silloinkin, kun materiaallinen perintö ei ole tullut kulttuuripoliittisin ja museaalisin toimin kehystetyksi perintökohteeksi tai historialliseksi tapahtumapaikaksi. Muistin jännitteet nousevat esiin kuitenkin usein siinä vaiheessa, kun ympäristöön kohdistuu jokin menneisyyttä merkityksellistävä hanke tai kun jollakin kulttuurisen muistin tuottamisen kentistä on noussut esiin jokin keskustelua herättävä teos. Fyysisiin ympäristöihin kohdistuvassa tutkimuksessa tutkittavasta paikasta itsestään voi muodostua muistikiistan areena tai käynnistäjä.^[4] Näissä muistikiistoissa tulevat materiaalista perintöä ympäröivät kulttuuriset, taloudelliset, poliittiset ja affektiiviset prosessit näkyviksi.

Muistikulttuurien jännitteitä ja muutoksia on hyödyllistä lähestyä kulttuurintutkimuksen näkökulmia sisältävän muistin tutkimuksen suunnasta käsin. Kulttuurintutkimuksessa muotoiltu konjunkturaalinen analyysi painottaa muutoksen, ristiriitaisuuden ja artikulaation kuvausta. Se ottaa huomioon jännitteet, historiallisen spesifisyyden, muuttuvuuden sekä temporaalisuuden ja spatiaalisuuden kerroksisuuden.^[5]

Muistin paikat ovat monenlaisten kulttuuristen prosessien ja käytäntöjen läpäisemiä. Mikäli kulttuuriympäristöjä ei haluta käsittää staattisiksi, vaan pikemminkin jatkuvassa tulemisen tilassa oleviksi, ne on hyödyllistä ymmärtää kanssakäymisen, tuottamisen ja uusiutumisen kentiksi. Muistikiistat ovat osa tätä jatkuvasti käynnissä olevaa neuvottelua. Ne tuovat esiin jännitteisiä kenttiä, jotka muodostuvat muistin talouden, politiikan ja affektien muodostamassa kokonaisuudessa.

Muistikiistoilla on ollut usein polttoaineenaan paikallisesti koettuja menetyksiä ja poliittisia jännitteitä. Nekin luonnollisesti kytkeytyvät laajempiin muistin affektiivisiin, eettisiin ja poliittisiin ulottuvuuksiin. Kiinnostavaa on kuitenkin tarkentaa näiden ulottuvuuksien artikuloitumiseen paikallisina muistikiistoina. Tarkentaminen mahdollistaa myös havaintojen tekemisen muistikulttuurien muutoksista ja historiallisista erityisyyksistä, samoin kuin siitä kuinka nykykulttuurissa konfliktinjälkeiset ympäristöt ovat osa globalisoituvia muistikulttuureja.

Poissa olevan läsnäolo: näkymättömän näkyvyys

Kipeästä menneisyydestä kertovat ympäristöt herättävät usein ristiriitaisia ajatuksia säilyttämisestä, tuhoamisesta, esillä pitämisestä ja kätkemisestä. Monille sodanjälkeisille maille natsismin materiaalsen perinnön hallinta on muodostanut erityisen kiusallisen kysymyksen. Saksassa sodanjälkeinen jälleenrakentaminen, arkkitehtuuria koskevat keskustelut ja kansallissosialistisen rakennusperinnön hallintaan sekä sodan muistomerkkien pystyttämiseen liittyvät kysymykset ovat olleet osa niin kutsuttua Vergangenheitsbewältigung-prosessia. Tällä käsitteellä tarkoitetaan Saksassa vuodesta 1945 lähtien käynnissä ollutta menneisyyden työstämisen prosessia. Siinä missä Berliinistä on tullut Vergangenheitsbewältigung-prosessin keskeinen areena, muissa saksalaisissa kaupungeissa kulttuuriympäristön hallinnassa on esiintynyt erilaisia vaihteluita. Eri puolilta Saksaa

löytyy esimerkkejä kipeään menneisyyden torjumisesta ja valikoivasta muistamisesta saksalaisten oman kärsimyksen korostamiseen ja suorasukaiseen menneisyyden hävettävien ulottuvuuksien käsittelyyn.[\[6\]](#)

Pääkaupunki on luonnollinen kansallisten projektien näyttämö, mutta paikalliset variaatiot osoittavat, ettei muistityö ole Saksassa ollut yhdensuuntaista. Muissakin maissa suhtautumistavat toisen maailmansodan materiaaliseen perintöön ovat vaihdelleet.[\[7\]](#) Se perustelee huomion kiinnittämistä yksittäistapauksiin ja paikallisiin esimerkkeihin. Suomen osalta hyvä esimerkki löytyy Lapin pääkaupungista.

Jatkosodassa Rovaniemi oli Oslon ohella toinen Saksan Norjan-armeijan komentopaikoista. Sen seurauksena alueelle kohdistui huomattavaa rakennustoimintaa. Myös kauppalan ympäristöön sijoitettiin suuria Saksan armeijan huolto- ja varastokeskuksia. Pohjois-Suomessa rakennus- ja huoltotöistä vastasivat suomalaiset ja saksalaiset. Suomalaiset olivat muun muassa työvelvollisuuslain perusteella kutsuttuja työvelvollisia ja armeijan linnoitusrakentamispataljoonan jäseniä. Rakennus- ja kunnostustöistä vastanneet saksalaiset olivat puolestaan armeijan pioneereja ja armeijaan nähden itsenäisen työorganisaatio Todtin jäseniä. Kesästä 1941 lähtien myös neuvostoliittolaisia sotavankeja käytettiin työvoimana eri kohteissa.[\[8\]](#)

Rovaniemelle Työorganisaatio Todt pystytti majoitukseen tarkoitettuja parakkeja ja erilaisia rakennuksia varastointi- ja huoltokäyttöön. Komentajille tehtiin mahtipontisia hirsihuviloita. Kauppalaan perustettiin myös sotavankileiri, lähialueille useampikin. Lisäksi Rovaniemen ulkopuolelle rakennettiin suuri esikunta-alue. Saksalaisilla oli kauppalan rakennuksissa myös muun muassa oma upseeriklubi, erilaisia hallinnollisia toimistoja, kirjakauppa, kirjasto sekä leipomo.[\[9\]](#)

Tilan ja tilakäsitysten tuottaminen kuului fasistisen ideologian keskeisiin välineisiin.[\[10\]](#) Ympäristön kansallissosialistinen haltuunotto ei Pohjois-Suomessakaan merkinnyt ainoastaan sotatoimien kannalta tarkoituksenmukaisten tilojen ja infrastruktuurin rakentamista. Se ulottui myös kulttuurin ja urheilun saralle. Rovaniemelle rakennettiin urheilukenttiä, ja suomalaiset ja saksalaiset urheilivat niissä kilpaa.[\[11\]](#) Kauppalaan tehtiin myös erityinen Teatteritalon nimellä (Haus der Kameradschaft) kulkenut rakennus.

Rovaniemellä tästä rakennuskannasta on vain jäänteitä nähtävissä. Koko Pohjois-Suomessa jäljellä on enää vain muutamia rakennuksia.[\[12\]](#) Lapin sodan käynnistyttyä Saksan armeija tuhosi monilla pohjoisilla paikkakunnilla suuren osan rakennetusta ympäristöstä. Tuhotyö oli sekä osa ennalta valmisteltua taktiikkaa että kostotoimenpide. Rovaniemen kauppa tuhoutui 90-prosenttisesti.[\[13\]](#) Saksan armeijan toimipisteistä ei ole muodostettu seutukunnan kulttuuriperinnöksi kehystettyjä, esillä pidettyjä julkisen muistin paikkoja. Tieto eri suunnilla sijainneista Saksan armeijan toimipisteistä, vankileireistä ja vankityövoimalla teetetyistä kohteista on elänyt suullisena ja paikallishistoriallisiin julkaisuihin tallentuneena muistitietona.

Yksi esimerkki Saksan armeijan rakennusperinnöstä on Rovaniemellä Saksan ilmavoimien esikunta-alueelle Hirttiönimelle rakennettu, vuoteen 1979 asti säilynyt Saksan ilmavoimien kenraalille rakennettu asuin- ja edustustila. Sen historiaa on tutkittu paikkakunnan aktiivisen museotoimen voimin. [\[14\]](#) Talossa oli Luftwaffen kenraalin Julius Schulzin käyttöön tarkoitettu yksityinen puoli sekä neuvottelutila, vierashuoneet ja musiikkihuone hyvin varusteltuine levykokoelmineen. Kellarissa oli

lisäksi baari ja sauna. Parakin ulkopuolella oli tanssilava. Kenraalinmajan nimellä tunnetun rakennuksen oli suunnitellut saksalainen arkkitehti Herman Bender. Se oli pystytetty vuonna 1941 saksalais- ja suomalaisvoimin.[\[15\]](#)

Rakennus ei tuhoutunut saksalaisten hävitystoimien yhteydessä. Sodan jälkeen se toimi ensin sairaalana, sen jälkeen yksityisasuntona ja lopulta sotaveteraanijärjestön ylläpitämänä retkeilymajana. 1970-luvulla Kenraalinmajan kohtaloa punnut toimikunta totesi rakennuksen olevan ”viimeinen saksalaisajan kulttuurimonumentti” kaupungissa. Sillä nähtiin olevan historiallista merkitystä. Se suunniteltiin otettavaksi käyttöön paikallisen maakuntamuseon sotahistorian osastona. Suunnitelma ei ollut uusi, sillä jo vuonna 1958 rakennuksen vuokralaisena toimineen sotaveteraanijärjestön kanssa tehdyssä vuokrasopimuksessa oli sovittu rakennuksen kunnostuksesta, entisöimisestä ja muuttamisesta sotamuseoksi.[\[16\]](#)

Museohanke ei paikallisen vastustuksen takia kuitenkaan koskaan toteutunut. Kaupunginvaltuustossa vasemmisto vastusti museoimissuunnitelmaa ja näki että lopputuloksena tulisi olemaan natsiaikaa myönteisesti muisteleva museotila. Lisäksi hankkeen ajateltiin olevan vastoin maan silloista ulkopoliittikkaa. ”Natsimuseohankkeen” hautaamiseksi kerättiin myös adresseja. Nimienkeruun yhteydessä todettiin hankkeen merkitsevän historiallisten tosiasioiden vääristelyä. Museon toteutuminen tarkoittaisi ”natsien miehitysajan ihannoitua” ja ”natsien toteuttaman Lapin hävityksen salaamista”. Museota edistivät adressin mukaan ne tahot, jotka sota-aikana olivat olleet aseveljeyden innokkaimpia kannattajia.[\[17\]](#)

Museosuunnitelman ympärillä käyty keskustelu tuo esiin tavan, jolla sodan muistamisen käytäntöjen muokkautuminen kytkeytyi kylmän sodan poliittiseen ilmapiiriin ja paikallistason valtakamppailuihin. Museoimishanke ei toisaalta vaikuta miellyttäneen seutukunnan laajempiakaan väestönosia, sillä yli 5000 henkilöä kirjoitti nimensä hanketta vastustavaan adressiin. Sodanjälkeisinä vuosikymmeninä majoituskäytössä ollut Kenraalinmaja oli saatu sovitettua turismin viitekehukseen. Rakennusta esittäviä postikorttejakin oli ollut myynnissä. Vasta kun rakennus aiottiin muuttaa paikaksi, joka toimisi menneisyyden muistamisen monumenttina, sen olemassaolo herätti suurinta vastustusta. Kiista syntyi, kun materiaallinen perintö oltiin kehystämässä julkisen muistin paikaksi.

Vastustuksen laajuutta selittää, että 1970-luvun lopulla ei ollut vielä pystytetty moniakaan nykyisistä Lapin sodan muistomerkeistä. Ne yleistyivät Lapissa koetun 1980-luvun muistiaallon myötä. Saksan armeijan edustuskäytössä ollut ja natsi-ideologian levittämiseen käytetty rakennus oli kenties nimienkeruuseen osallistuneiden asukkaiden mielestä mahdottomin ja vastenmielisin vaihtoehto sodan muistamisen areenaksi.

Keskustelun päätteeksi huonokuntoinen Kenraalinmaja purettiin vuonna 1979. Tänä päivänä Hirttiönienellä ei ole paljoakaan nähtävää jäljellä. Paikalla on säilynyt konekivääripesäke ja lisäksi lähelle tehty pommisuoja toimii nykyään osana asunto-osakeyhtiö Kenraalinmajan varastotilaa. Silti vielä liki 40 vuotta rakennuksen purkamisen jälkeenkin paikka kantaa mukanaan muistoa siitä, mitä siellä aiemmin oli ollut. Kenraalinmaja on säilyttänyt asemansa ympäristönä, josta keskustelemalla kysytään kuinka muistaa menneisyys.

Rakennuksen merkitystä muistin koetteluarenana voidaan pohtia asettamalla se sodan muistamisen laajempaa kontekstia vasten. Sodanjälkeisen Euroopan jälleenrakentamisessa kertomus

vastarinnasta on ollut merkittävä väline rakennettaessa etäisyyttä natsi-Saksaan.[18] Yhtä suurta kertomusta lappilaisten sota-ajan kokemusten muistamiseksi on ollut sen sijaan hankala muodostaa. Saksaan nähden suomalaiset olivat jatkosodan aikana liittolaisia, Lapin sodan aikaan vihollisia ja Lapin tuhoutumisen osalta uhreja.

Aleida Assmannin[19] mukaan sodanjälkeiset kansakunnat ovat voineet rakentaa positiivista kuvaa kunniakkaasta toiminnasta toisessa maailmansodassa valitsemalla jonkun kolmesta roolista: voittaja (selätti pahan), vastustaja (sankarillisesti vastusti pahaa) ja uhri (passiivisesti kärsi pahasta). Kaikki näiden roolien ulkopuolelle jäävä unohtetaan. Suomen suhde Saksaan ei ole ollut kerrottavissa yhtenä joko voittamisesta, vastustamisesta tai uhriutumisen kertovana tarinana.

Sisällöllisesti ristiriitaisten muistiainesten johdosta Kenraalinmajasta on paikallisella tasolla muodostunut kipeään menneisyyden työstämisen haasteellisuuden symboli. Paikallislehdessä aiheeseen palataan aika ajoin. Vuonna 1995 lehden artikkelissa[20] kerrotaan, kuinka saksalaismuistot on tehokkaasti raivattu ja tuhottu kaupungin alueella, parhaiten muistettuna esimerkkinä Kenraalinmaja. Saksan armeijan kenraali Erwin Rommelin muistoa kantavan urheilukentän nimeä ”Rommelien kenttä” hävetään edelleen, eikä saksalaiskauteen liittyvää vakiintunutta paikannimistöä ole haluttu ylipäänsäkään virallistaa.

Hirttiöniemi on siis muistin koetteluarenana, jossa kysymys muistamisesta muodostetaan. Se myös herättää pohtimaan muistin ja ympäristön suhdetta läsnä ja poissa olevan suhteena. Konfliktinjälkeiset ympäristöt voivat rakentua tilan näkyvien ja näkymättömien ulottuvuuksien yhdistelmästä. Tällöin näitä ympäristöjä leimaa nykyisyys, jonka ylle muistityö on kiinnittänyt menneisyyden varjon. Jotain menneestä on jäänyt jäljelle ja on läsnä edelleen. Sen läsnäolo on kuitenkin toista, aavemaista muotoa.

Tunnetuin haamujen teoretisoija, Jacques Derrida, kehitti ajatuksiaan aaveiden merkityksestä juuri poissaolon ja läsnäolon välisen suhteen pohtimisen kautta. Suhde ei hahmotu lineaariseksi liikkeeksi menneestä nykyiseen ja tulevaan, vaan pikemminkin se toteuttaa kehämäistä ajan muotoa. Derridalle poissaolo ja läsnäolo eivät ole myöskään toistensa vastakohtia, vaan ne muodostavat toinen toisensa. Aavemaisesti läsnä oleva on näkyvän ja näkymättömän välissä: se on näkymättömän näkyvyyttä, jota ei kuitenkaan voi nähdä.[21]

”Näkökulmaa” on käännettävä. Katselemme nykyisellään näkymättömiä rakennuksia, ja ehkä tunnemme jonkin edelleen kummitelevan. Katselemme haamuja, mutta näkymättömistään aaveet katsovat myös meitä. Tällaisia ympäristöjä ajatellessamme emme ehkä kirjoita tilasta. Tila kenties pikemminkin ryhtyy kirjoittamaan meitä. Ennakoitavuus ja kontrolloitavuus minän, ajan ja tilan välillä katoavat. Jäljelle jää ehkä kuitenkin jotain: se mitä herää eloon. Ehkä se mikä on läsnä olevan ja poissa olevan välissä – saavuttamaton ja samalla se josta olemme pääsemättömissä – on se joka pitää muistityön liikkeessä.[22]

Aavemaisesti läsnä oleva muodostaa osan Rovaniemen kaltaisten maan tasalle tuhoutujen kaupunkien sodanjälkeisestä tunnemaisemasta. Jälleenrakennetun kaupungin tunnetyöhön on sisältynyt unelmia, toiveita, utopioita, traumoja ja surua. Niitä voidaan pitää tilan fantasmagorisina ja aavemaisina ulottuvuuksina.[23] Jälleenrakentamiseen liittyvä tunnetyö on ajallisesti pitkäkestoinen prosessi. Kulttuurihistorioitsija Marja Tuominen[24] on arvioinut, että tuhotun Lapin ulkoinen

jälleenrakennustyö saatiin valmiiksi 1950-luvulle tultaessa, mutta henkinen jälleenrakentaminen on ollut käynnissä paljon pitempään, tai on jopa edelleen kesken.

1970-luvun paikallinen Kenraalinmajan ympärillä käyty muistikiista kytkeytyi paitsi koettuihin menetyksiin, myös paikallisiin poliittisiin jännitteisiin. 2000-luvulla sodan itse kokeneet sukupolvet ovat väistymässä, ja kommunikatiivisesta muistista ollaan siirtymässä jälkisukupolvien muistityöhön. Se on usein sukuyhteyksien kautta rakentuvaa postmuistia. Marianne Hirschin[25] muotoilemalla postmuistin käsitteellä viitataan erotteluun, joka korostaa ensikäden omakohtaiseen kokemukseen pohjaavan muistin olevan laadultaan toisenlaista kuin jälkisukupolvien muistin. Viimeksi mainittua määrittää kertomusten ylisukupolvinen periytymisen mekanismi, jossa yksityiset ja julkiset muistot ovat sekoittuneet toisiinsa. Jälkisukupolvien muisti on usein kuvittelun ja uudelleenluomisen emotionaalisesti latautunutta aluetta. 2000-luvulle ominainen sodan muistikulttuuri on myös paikallisista ja elämäkerrallisista spatio-temporaalisista kiinnikkeistään löyhtynyttä, deterritorialisoitunutta kulttuurista muistia. Sitä tuotetaan ja siihen eläydytään globaalisti.

Vuonna 2013 paikallislehdessä palataan Kenraalinmajan purkamiseen: ”Ei tarvitse olla fasisti ja sodan ihailija, jos haluaa tietää asuinpaikkansa menneisyydestä. Rovaniemi voisi ottaa huomattavasti enemmän irti saksalaisajasta. Nyt vieras ja myös lappilainen nuori joutuu ihmettelemään, miksi juoksee pallon perässä nimenomaan Rommelin kentällä. Jos historian kerrostumia halutaan esimerkiksi arkkitehtuurissa vaalia ja esitellä vieraille, saksalaisaika taitaa olla Rovaniemen kerrostumista kiinnostavimpia.”[26]

Nykykulttuurissa 1970-luvulle ominaiset paikallistasolla aktivoituneet ja poliittisesti artikuloituneet muistamisen ulottuvuudet ovat menettäneet merkitystään. Sota-ajan muistoja ei enää yhtä voimakkaasti liitetä sota-ajan ja pitkään kestäneen ’sodanjälkeisyyden ajan’ poliittiseen jakautuneisuuteen ja näitä jakolinjoja kannatelleisiin tahoihin ja voimiin. Niitä ei kenties yhdistetä myöskään paikallisesti koettuihin menetyksiin. Kipeästä menneisyydestä kertova ympäristö halutaan nostaa esille ja hyödyntää matkailussa entistä tehokkaammin.

Kipeästä menneisyydestä kertovat näkymättömät tilan ulottuvuudet eivät kuitenkaan aina sisälly kulttuuriympäristön viralliseen suunnittelu- ja hallintatyöhön. Se lähtee liikkeelle näkyvästä rakennuskannasta, ja kirjoittaa kaupungin historiaa näkyvästä käsin.[27] Tilan näkymättömät ulottuvuudet voivat kuitenkin olla merkittäviä historiatietoisuuden ja kaupunkitilakokemuksen kannalta.

Muistin spatiaaliset kehykset: koti, kansakunta, paikallisuus, globaalius

Kuten Kenraalinmajan tapaus tuo esille, konfliktinjälkeisen ympäristön aavemaisuus liittyy usein vaikenemiseen, tabuihin, kätkemiseen ja ristiriitaisuuksiin. Edellä olleissa lehtikirjoituksissa artikuloidut näkymättömän näkyväksi tekemisen tarpeet viittaavat samansuuntaiseen kehitykseen, joka on ollut havaittavissa muuallakin Euroopassa. Hävettävästä, tuhoavasta natsiperinnöstä on haluttu sodan jälkeen eroon, mutta nykytilanteessa se on nostettu esiin, suojeltu ja sille on toisinaan annettu myös kulttuuriperintökohteen asema.[28] Käsitteet siitä, mitä suojeltava kulttuuriperintö on, ovat alkaneet muuttua. Kipeästä menneisyydestä kertovia kohteita on entistä useammin alettu ottaa suojelun ja kulttuuriperintöohjelmien piiriin.[29]

Konfliktinjälkeisten ympäristöjen hallinnassa esiin nousevia jännitteitä voidaan avata kiinnittämällä huomiota muistin, perinnön ja trauman artikuloitien spatiaalisiin viitekohtiin. Traumaattisia muistoja kannattelevan muistiyhteisön ensisijainen spatiaalinen kategoria kipeän menneisyyden käsittelyssä on usein koti ja kotiseutu. Tässä tekstissä käsittelemäni esimerkin osalta toisen maailmansodan perintö voi paikallistasolla näyttäytyä ensisijaisesti kodin ja kotiseudun menettämisenä ja se voi artikuloidua paikallisesti tunnistettuna kulttuurisena traumana. Vastaavasti kun puhutaan esimerkiksi suomalais-saksalaisesta liittolaisuudesta kansallisena traumana, muistin ja trauman spatiaalinen viitekohta on kansakunta. Mutta kummalla tasolla näkymättömiä ympäristöjä näkyviksi tehtäessä liikutaan?

Keskustelu toisen maailmansodan perinnöstä voi rakentua toisistaan poikkeavien spatiaalisten viitekohtien varaan. Spatiaalisten kategorioiden ristiriita voi vaikuttaa kulttuuriympäristön suojelua koskeviin asenteisiin monella tavalla. Kansalliselta tasolta johdetussa kulttuuriympäristötyössä voidaan esimerkiksi määritellä tietty kohde maisemallisesti tai historiallisesti arvokkaaksi. Jos tällöin nostetaan näkyväksi jokin menneisyyden vähemmän miellyttävä ulottuvuus, paikallisella tasolla jossa muistin viitekohtana on koti ja kotiseutu, tällaista ”kodin ja kotiseudun likaamista” saatetaan vastustaa.[\[30\]](#)

Kipeästä menneisyydestä kertovien ympäristöjen suunnittelua pohdittaessa on hyödyllistä kysyä myös mitä sekä paikallisen että kansallisen itseymmärryksen projektin jälkeinen kulttuuriympäristötyö voisi pitää sisällään. Mitä siirtymä kansallisesta viitekehuksesta voisi merkitä konfliktinjälkeisten ympäristöjen pohtimisen kannalta? Paikallisesti koettujen menetysten esillä pitäminen on tuskin riittävä vastaus, siitä huolimatta että paikallisella voi olla globalisoituissa muistikulttuureissa edelleen tärkeä merkitys.

Nykytilanteesta nousevat uudelleenarvioinnit ovat joka tapauksessa paikallaan, sillä toisen maailmansodan perintöön liittyvät muistin paikat määrittyvät nykykulttuurissa uusissa transnationaalisissa kehyksissä. Esimerkiksi internetistä on tullut merkittävä muistin muodostamisen ympäristö. Muistia tuotetaan tällöin erilaisten yksilöiden, medioiden ja digitaalisten teknologioiden välisenä virtaavana kiinnittymisenä pikemminkin kuin tavanomaisena muisteluna.[\[31\]](#) Internet on mahdollistanut uusien translokaalien muistiyhteisöjen syntymisen. Transnationaalisessa kehyksessä muistikulttuureilla on usein myös yhteiset referenssit, kosketuspinnat, jäljittelyn mekanismit ja reaktiot.[\[32\]](#)

Toisen maailmansodan perintöön kohdistuva kiinnostus, oli sitten kyse tutkimuksesta tai kulttuuriperintötyöstä, osallistuu luonnollisesti paikallistasoa laajemmassa kehyksessä transkulttuurisen muistin muodostumiseen ja sen toimintaa koskevaan keskusteluun. Siksi on hyödyllistä asettaa muistin tuottamisen käytännöt tarkasteltavaksi globaalialue kontekstia vasten. Aleida Assmann[\[33\]](#) on hahmottanut neljä eri unohtamisen ja muistamisen yhteen kietoutumisen muotoa. Ne voidaan suhteuttaa kipeästä menneisyydestä kertovien kulttuuriympäristöjen hallinnan vaiheisiin ja välineisiin.

Ensimmäinen on korostanut muistamisen unohtamista. Tämä muistamisen muoto, jota Assmann kutsuu dialogiseksi unohtamiseksi, korostaa vaikenemista ja tähtää väkivallan uudelleenpuhkeamisen estämiseen. Vaikenemisen strategia oli yleinen sodanjälkeisessä amnesiassa. Se tulee esimerkiksi Rovaniemen kaltaisessa kaupungissa esiin passiivisena julkisena muistityönä. Tällainen orientaatio

liittyy tilanteeseen, jossa kipeästä menneisyydestä kertova ympäristö jää kulttuuriympäristöohjelmien ulkopuolelle. Ympäristöjä ei ole kehystetty kulttuuriperinnöksi, historiallisesti merkittäviksi eikä niitä ole suojeltu.

Toinen muistamisen ja unohtamisen muoto on korostanut muistin moraalista funktiota. Se on liittynyt erityisesti holokaustin muistamiseen universaalina, yhteisenä tehtävänä. Tässä kehyksessä korostetaan muistamisen merkitystä unohtamisen vastakohtana. Muistaminen on tärkeää, jottemme unohtaisi toisessa maailmansodassa koettuja äärimmäisiä julmuuksia. Tämä orientaatio tuottaa näkökulman, jossa kipeästä menneisyydestä kertovaa ympäristöä pidetään muistin moraalisiin tehtäviin vedoten tärkeänä suojelukohteena. Fyysinen ympäristö muistuttaa jotain tärkeää menneisyydestä.

Kolmas muistamisen muoto on pitänyt sisällään transitiivisia prosesseja, joissa muistaminen on nähty välivaiheena kuljettaessa kohti tilannetta, jossa menneisyyden onnistuneen työstämisen seurauksena ei enää ole tarpeen käydä läpi menneisyyden haavoja. Tämä orientaatio pitää sisällään näkökulman, jonka mukaan yhteisöt käsittelevät omaa kipeää menneisyyttään, mutta ovat oikeutettuja jättämään sen taakseen.

Neljättä vaihetta Assmann odottaa alkavaksi, ehdottaen sille muodoksi dialogista muistamista. Dialoginen muistaminen on Aleida Assmannin nimitys rajat ylittävälle prosessoinnille, jossa kaksi tai useampi kansakunta työstää omaa ja yhteistä menneisyyttään. Assmannin viimeksi mainittua ehdotusta voidaan arvioida muistikulttuurien tulevaisuutta vasten. Siirryttäessä kansallisen tuolle puolen voidaan kysyä, onko globalisoituvaa muistikulttuuri mahdollisuus vai haaste niin sanotun kestävän kulttuuriympäristön suunnittelun kannalta katsottuna.

Aleida Assmann^[34] on havainnut muistikulttuurien globalisoitumisen johtaneen jopa haitalliseen muistin deterritorialisoitumiseen. Holokaustista on USA:ssa tullut sarkastisesti ilmaistuna ”amerikkalaisen historian pahin tapahtuma”. Holokaustia koskevan muistin amerikanisoitumisen myötä holokaustin muisto on eurooppalaisista historiallisista tapahtumapaikoista irtautuneena vaarassa muuttua abstraktiksi. Siksi paikallisilla kokemuksilla ja muistoilla on globaalissa kontekstissa ehkä jopa entistä tärkeämpi merkitys.

Toinen kestävän ympäristönsuunnittelun mahdollisuus liittyy fyysisten ympäristöjen käsittämiseen transkulttuurisesti hahmottuviksi muistin paikoiksi. Kansainvälisen konfliktin seurauksena syntyneet muistin paikat ovat jo lähtökohtaisesti jaettuina muistisijoja.^[35] Esimerkiksi jatkosodan ajalta periytyvä vankileirin paikka voi olla paitsi omakohtaisia tai suvun perinnön kautta välittyneitä muistoja kannattelevalle suomalaiselle, myös leirillä vangittuna olleen neuvostoliittolaisen tai vartijana toimineen saksalaisen suvun nykyisille jäsenille paitsi osa toisen maailmansodan yhteistä perintöä, myös osa suvun omaa historiaa. Millaisia mahdollisuuksia paikalliset muistisijat voisivat tarjota monenkeskiseen muistityöhön? Voitaisiko globaalissa muistikulttuurissa määrittävistä ympäristöistä kehittää yhteisiä muistamisen paikkoja, joissa toisen maailmansodan perintöä voidaan koetella muistin jaettavuuden pikemminkin kuin jakavuuden lähtökohdista käsin?

Toisena mahdollisuutena on, että globalisoituvaa muistikulttuuria synnyttää entistä kontrastoivampia asetelmia. Kulttuuriympäristön suunnittelulla voidaan tuskin täysin hallita sitä, kuinka esimerkiksi kansallissosialistiseen materiaaliseen perintöön liittyvät ympäristöt kutsuvat vierailijaa asettumaan

affektiivisiin suhteisiin. Voivatko konfliktinjälkeiset muistin paikat muodostua esimerkiksi äärioikeiston fasististen symbolien artikuloimisen paikoiksi? Millaisia uusia affektiivisiä tiloja niistä voi tällöin tulla? Kansallissosialististen ympäristöjen muuttuminen uusnatsismin harjoittamisen paikoiksi on toisaalta toiminut usein argumenttina näiden ympäristöjen suojelua vastaan.[\[36\]](#)

Toisen maailmansodan perintöön on kohdistunut viime vuosikymmeninä valtava kiinnostus, mikä on näkynyt turismina, näyttelyinä, historiallisen fiktion, aiheeseen liittyvän historiantutkimuksen ja kipeää menneisyyttä käsittelevien elokuvien ja tv-sarjojen kasvavana suosiona. Lappilaiseen maisemaankin kohdistuu sotahistoriatuismia ja harrastaja-ärkeologien omaehtoista matkailua. Tässä kehyksessä nähtynä toisen maailmansodan perintöön liittyvät muistin paikat ovat osa globaalia muistikulttuurien taloutta. Väkivallan, muistin ja markkinoiden suhteisiin olisi hyödyllistä kuitenkin suhtautua kulttuuriympäristötyössä myös kriittisesti.

Erilaisten katastrofien, tragedioiden ja onnettomuuksien tapahtumapaikat vetävät kävijöitä puoleensa. Tilallisina kokonaisuuksina niillä tuntuu olevan emotionaalista puhuttelevuutta.[\[37\]](#) Konfliktinjälkeiset ympäristöt tulevat nykykulttuurissa osaksi traumatismia ja "kärsimysturismia". Tragedioista, katastrofeista ja kärsimyksistä kertovat ympäristöt voivat tulla affektiivisesti ladatuiksi sekä terapeuttisista että voyeristisista syistä.[\[38\]](#) Onko traumatismi mahdollisuus herättää globaalia tietoisuutta nykytilanteessakin ajankohtaisista julmuuksista vai onko se vain osa globaalia kulttuurisen muistin taloutta?

Globalisoituneessa muistikulttuurissa on myös muistiaainesten ikonisoitumisen piirteitä. Yhtäältä on arvioitu, että holokausti globaalina muistisijana ja muistamisen ylimpänä moraalisenä artikulaationa on vähentänyt huomiota muita väkivaltaisista ja traumaattisista historioista kohtaan.

Deterritorialisoituneena muistisijana se on irtautunut historiallisesta taustastaan ja sen symbolinen merkitys on tyhjentymässä.[\[39\]](#) Toisaalta on huomautettu, että 2000-luvulla natsismin perintö on enenevässä määrin ollut normalisoitumisen prosessissa, mikä on näkynyt tämän perinnön kaupallistamisena ja sen merkitsemän historiallisen tapahtuman erityisyyden purkautumisena.[\[40\]](#)

Siinä missä aiemmin natsismin perintöön suhtauduttiin moraalien näkökulmasta, joidenkin arvioiden mukaan nyt perintöä lähestytään entistä useammin relativisoivasti, universalisoivasti ja estetisoivasti. Kehityksen on nähty olevan seurausta kommunikatiivisen muistin katoamisesta ja toiseen maailmansotaan liittyvän kulttuurisen muistin ylimitoitetusta tuotannosta. Nuoremmat sukupolvet ovat tulleet jo läkähdyksiin saakka kyllästetyiksi ja kyllästyneiksi kaiken toiseen maailmansotaan liittyvän kulttuurisen muistin osalta. Sen seurauksena nuoremmat sukupolvet kenties kyseenalaistavat kanonisoidun, moralistisen muistamisen. Internet on myös lisännyt spekulatiivista historiakeskustelua ja menneisyyden estetisoimista. [\[41\]](#)

Voisiko fyysisillä ympäristöillä ja muistin materiaalisuudella olla tässä tilanteessa erityismerkitys niin sanotun kestävästä kulttuuriympäristötyön kannalta? Turismin ja historian suhteita nykykulttuurissa pohtinut Marita Sturken[\[42\]](#) toteaa, että menetysten sureminen ja kuluttajuus kiertyvät amerikkalaisessa muistikulttuurissa turismin, paranoiaan, turvallisuuskysymysten muotoiluun ja kitschiin. Affektien kiihdyttämä kaupallinen muistikulttuurituotanto saa elinvoimansa amerikkalaisten oman viattomuuden ja ulkopuolisuuden korostamisen tarpeista. Jos traumatismiin ja kärsimysturismiin liittyy kipeistä menneisyyden (ja nykyisyyden) tapahtumista muistuttava

matkamuistojen massatuotanto, muistin ja materiaalisuuden suhde näyttäytyy ensi kädessä emotionaalisen vetoavuutensa vuoksi onnistuneena kaupallisuutena.

Pitäisikö fyysisillä ympäristöillä nähdä tästäkin huolimatta olevan erityismerkitys eettisesti kestäväen kulttuuriympäristösuunnittelun kannalta? Fyysisten ympäristöjen materiaalisuus on ollut keskeisessä asemassa esimerkiksi Liz Ševčenkón[43] esittelemässä usean museon yhteistyönä toteutetussa hankkeessa Sites of Conscience. Kipeän menneisyyden työstämisen paikoiksi oli tässä hankkeessa valittu todellisia historiallisia tapahtumapaikkoja. Ympäristössä toteutettu arkkitehtoninen suunnittelu kytkettiin myös muistityöhön. Kävijöille saattoi joissakin tapauksissa avautua myös mahdollisuuksia kokea itse, miltä esimerkiksi vankileirillä eläminen ruumiillisena kokemuksena tuntuu.

Myös kansallissosialistisen arkkitehtuurin suojelua edistettäessä on nostettu esiin tilan materiaalistien ulottuvuuksien merkitys muistityön tärkeänä osana. Kansallissosialistisen ideologian vastaanoton kannalta keskeisessä asemassa ollut tilasuunnittelu avautuu parhaiten autenttisilla tapahtumapaikoilla. Omakohtainen ruumiillinen kokemus esimerkiksi joukkokokouksien järjestämiseen käytetyistä paikoista auttaa ymmärtämään natsipropagandan toimintalogiikkaa ja tilankäytön merkitystä. Tätä kokemusta ei, nykytekniikallakaan, voi virtuaalisesti täysin välittää.[44]

Hyvinvointivaltion sisällä toteutetut ja nyt jo melko kaukaiseen menneisyyteen liittyvät muistihankkeet ovat lähtökohdiltaan varsin toisenlaisia kuin keskeneräisten historiallisten vääryyksien oikaisemiseen tähtäävät hankkeet, jotka kytkeytyvät tuoreisiin tai tällä hetkellä käynnissä oleviin konflikteihin. Suomalaisia kipeästä menneisyydestä kertovia kulttuuriympäristöjä hallittaessa monia samoja lähtökohtia, joita on hyödynnetty kansainvälisissä kulttuuriympäristöhankkeissa, voitaisiin silti huomioida. Muistin paikoista voitaisiin muodostaa muistin koetteluun sijoja, joissa muistamisen historiallisuus, jännitteisyys ja transkulttuurisuus toimisivat ympäristösuunnittelun lähtökohtina. Tällaisten kohteiden suunnitteluun voitaisiin ottaa mukaan eri toimijoita. Kipeän menneisyyden näkyväksi tekeminen voisi olla myös mahdollisuus herättää kiinnostusta nykyhetkellä ajankohtaisiin konflikteihin ja muistamisen haasteisiin.

Lopuksi

Edellä käsittelin yhden esimerkin kautta muistikulttuurin aiempaa historiallista vaihetta Lapissa. Siirryin sen jälkeen pohtimaan kipeästä menneisyydestä kertovan kulttuuriympäristön nykyisyyttä ja tulevaisuutta. Tarkastelun polttopisteenä oli kysymys siitä millaisia kulttuurisia prosesseja näitä muistin paikkoja ympäröi. Materiaalisuuden ja muistin kannalta katsottuna kulttuuriympäristö hahmottuu temporaalisena moninaisuutena. Se on erilaisten temporaalisten prosessien kenttä, olivatpa ne sitten biologisia hajoamisen ja kasvamisen prosesseja, kulttuuristen kamppailujen tuloksena esiintyvää kätkemistä ja säilyttämistä tai satunnaisemmin näkymättömiin jääneiden objektien esiin nousemista ja katoamista.

Temporaalisen moninaisuuden rinnalla kulttuuriympäristöjä leimaa spatiaalinen heterogeenisyys. Globalisoituminen asettaa paikallisen ja globaalin suhteet uuteen järjestykseen, ja niiden spatiaalisten kategorioiden valikoima, joihin kulttuuriperintö ja kulttuuriympäristöt nykykulttuurissa avautuvat, on moninaistunut.

Tässä tekstissä olen korostanut paikallisten esimerkkien merkitystä. Nykyisessä kotikaupungissani Jyväskylässä satun asumaan lähellä entisestä kotikaupungistani Rovaniemestä muistuttavaa rakennusta. Se on saksalaisten rakentama parakki, joka hankittiin vuonna 1946 Oulun Tuirasta ja siirrettiin junalla Jyväskylään. Siellä se koottiin uudelleen nykyiselle paikalleen Halssilan asuinalueelle.^[45] Se on toiminut vuosikymmenten ajan työväentalona. En ole omana aikanaani huomannut sen herättävän paikallisia muistikiistoja. Kipeästä menneisyydestä kertovat ympäristöt voivat kehystyä paikallisesti monella eri tavalla. Tämän tekstin aiheena olleet kulttuurisen muistin jännitteet materialisoituvat fyysisiä ympäristöjä ympäröivissä prosesseissa, kamppailuissa, kertomuksissa ja hiljaisuuksissa.

Nina Sääskilahti on tutkinut toisen maailmansodan perintöä Lapin sota ja muistamisen maantieteet -hankkeessa (Koneen säätiö) sekä Lapin yliopiston tutkimushankkeessa Feeniks – Taide ja kulttuuri osana Lapin sodan jälkeistä henkistä ja materiaalista jälleenrakennusta (Suomen Akatemia). Tällä hetkellä hän toimii tutkijana Jyväskylän yliopiston Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitoksen hankkeessa Kuulumisen kulttuurit: kiinnittymisen affektiivisuus ja materiaalisuus (Koneen säätiö).

---

[1] Laitinen, Ritva-Kaija 1986. *Pahan morsian*. Oulu: Pohjoinen.

[2] Ahto, Sampo 1985. Muistoja Lapin sodasta. *Sotasokeat ry:n kevätjulkaisu* 1985. Helsinki: Sotasokeat ry, 6.

[3] Herva, Vesa-Pekka 2014: Haunting Heritage in an Enchanted Land: Magic, Materiality and Second World War German Material Heritage in Finnish Lapland. *Journal of Contemporary Archaeology* 1.2 (2014); Korpi, Kalle 2010. *Rintama ilman juoksuhautoja. Saksalaisten keskeiset rakentamiset, työmaat ja työvoima Pohjois-Suomessa 1941–1942*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen yhdistys; Ylimaunu, Timo; Mullins, Peter; Symonds, James; Kallio-Seppä, Titta; Heikkilä, Hilikka; Kuorilehto, Markku & Tolonen, Siiri 2013: "Memory of Barracks: World War II German 'Little Berlins' and Post-War Urbanization in Northern Finnish Towns." *Scandinavian Journal of History* 38(4).

[4] Moshenska, Gabriel 2010: Working with Memory in the Archaeology of Modern Conflict. *Cambridge Archaeological Journal* 20(1), 43.

[5] Grossberg, Lawrence 2010. *Cultural Studies in the Future Tense*. Durham and London: Duke University Press, 24.

[6] Jaskot, Paul B. & Rosenfeld, Gavriel D. 2008. Introduction. Urban space and the Nazi past in postwar Germany. Teoksessa *Beyond Berlin. Twelve German Cities Confront the Nazi Past*. Toim. Gavriel Rosenfeld & Paul Jaskot. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2; 15.

[7] Carr, Gilly 2012: *Occupation Heritage, Commemoration and Memory in Guernsey and Jersey.*

History & Memory, 24, 1; Carr, Gillian 2014. *Legacies of Occupation. Heritage, Memory and Archaeology in Channel Islands.* New York: Springer.

[8] Korpi, Kalle 2010.

[9] Runtti, Susanna 1997. Rovaniemi sota- ja jälleenrakennusvuosina. Teoksessa *Rovaniemen historia. Jokivarsien kasvatit ja junan tuomat*, (toim.) Matti Enbuske, Susanna Runtti & Turo Manninen. Rovaniemi: Rovaniemen kaupunki, Rovaniemen maalaiskunta, Rovaniemen seurakunta; Korpi, Kalle 2010.

[10] Santiáñez, Nil 2011. *Topographies of Fascism. Habitus, space and writing in Twentieth-century Spain.* Toronto: University of Toronto Press.

[11] Junila, Marianne 2000. *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

[12] Herva 2014, 99.

[13] Ursin, Martti 1980. *Pohjois-Suomen tuhot ja jälleenrakennus saksalaissodan 1944–1945 jälkeen.* Oulu: Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen.

[14] Hirttiöniemi löytyy myös Museoviraston kulttuuriympäristörekisteriportaalista. http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjreki/read/asp/r_kohde_det1.aspx?KOHDE_ID=699010050 (Haettu 19.3.2015)

[15] Rahikainen, Päivi 2012: Hirttiöniemen kenraaliparakki. *Totto* XIX, 42.

Ranta, Tapani 1995: Kenraalinmaja purettiin hätiköiden poliittisen väittelyn jälkeen. Poliittiset laineet löivät korkealle, kun Kenraalinmajan kohtalosta päätettiin. *Lapin Kansa* 12.6.1995.

[16] Rahikainen 2012, 50.

[17] Rahikainen 2012, 48–49.

[18] Judt, Tony 2004. The past is another country: myth and memory in post-war Europe. Teoksessa *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past.* Toim. Jan Werner Müller. Cambridge: Cambridge University Press; Lagrou, Pieter 1999. *The Legacy of Nazi Occupation. Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945–1965.* Cambridge: Cambridge University Press.

[19] Assmann, Aleida 2009. From Collective Violence to the Common Future: Four Models for Dealing with the Traumatic Past. Teoksessa *Justice and Memory: Confronting Traumatic Pasts: An International Comparison.* Toim. Ruth Wodak & Gertraud Auer Borea. Wien: Passagen Verlag, 20.

- [20] Ranta, Tapani 1995: Rovaniemi on hävittänyt tehokkaasti lähes kaikki saksalaisajan muistomerkit: Rommelin kentän nimeäkin vielä hävetään. *Lapin Kansa* 12.6.2005.
- [21] Derrida, Jacques 1994. *Specters of Marx. The State of the Debt, the Work of Mourning, and the New International*. Käänt. Peggy Kamuf. London & New York: Routledge, 101.
- [22] Derrida, Jacques 1994, 97–99. Ks. muista sodan perintöä ympäröivistä aavemaisista ulottuvuuksista Herva 2014.
- [23] Ks. näistä ulottuvuuksista kaupunkien tunnemaisemassa Pile, Steve 2005. *Real Cities. Modernity, Space and the Phantasmagorias of City Life*. London: Sage.
- [24] Tuominen, Marja 2005. *A good world after all? Recovery after the Lappish War*. Teoksessa *The North Calotte Perspectives on the Histories and Cultures of Northernmost Europe*. Toim. Maria Lähteenmäki & Päivi Maria Pihlaja. *Publications of the Department of History, University of Helsinki* N:o 18, 150.
- [25] Hirsch, Marianne 2012. *The Generation of Postmemory. Writing and Visual Culture after the Holocaust*. New York and Chichester: Columbia University Press.
- [26] Saksalaisaika voi muistella jo kiihkotta, *Lapin Kansan* pääkirjoitus 8.6.2013. Aihe on ollut useasti esillä Rovaniemellä ilmestyvässä sanomalehti *Lapin Kansassa*. Ks. esim. Kaikki irti saksalaisajasta, *Lapin Kansan* pääkirjoitus 24.6.2014; Holma, Petteri 2005: Häpeää, laiskuutta vai persaukisuutta? *Lapin Kansa* 2.7.2005.
- [27] Esimerkiksi Rovaniemen keskusta-alueen rakennetun kulttuuriympäristön selvityksessä (http://kaava.rovaniemi.fi/roikesoyk/Kulttuuriymparistoselvitys_Rovaniemi_060411korjattu.pdf) ei käsitellä nykyisellään näkymätöntä saksalaiskauteen liittyvää vaihetta.
- [28] Carr, Gillian 2014.
- [29] Jasinski, Marek E. 2013. Reinforced Concrete, Steel and Slaves: Archaeological Studies of Prisoners of World War II in Norway – the Case of Romsdal Peninsula. Teoksessa *Prisoners of War. Archaeology, Memory and Heritage of 19th- and 20th- Century Mass Internment*. Toim. Harold Mytum & Gilly Carr. New York: Springer, 147; 164.
- [30] Ks. esimerkki tästä Burström & Gelderblom 2010.
- [31] Hoskins, Andrew 2011: 7/7 and Connective Memory: Interactional Trajectories of Remembering in Post-scarcity Culture. *Memory studies* 4(3)
- [32] Assmann, Aleida 2009, 22.
- [33] Assmann, Aleida 2009, 14–20. Palgrave Macmillan, 103.

[34] Assmann, Aleida 2010. The Holocaust – a Global Memory? Extensions and Limits of a New Memory Community. Teoksessa *Memory in a Global Age. Discourses, Practices and Trajectories*. Toim. Aleida Assmann & Sebastian Conrad. Palgrave Macmillan, 103.

[35] Sundholm, John 2011: Visions of Transnational Memory. *Journal of Aesthetics & Culture*, vol. 3, 2.

[36] Burström, Mats & Gelderblom, Bernhard 2010, 273.

[37] Ks. tästä Lennon, John & Malcom Foley. 2000. *Dark Tourism: The Attraction of Death and Disaster*. Continuum, London and New York.

[38] Huggan, Graham 2009. *Extreme Pursuits. Travel/Writing in an Age of Globalization*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 6.

[39] Assmann, Aleida 2010, 111.

[40] Rosenfeld, Gavriel 2015. *Hi Hitler! How the Nazi Past is Being Normalized in Contemporary Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 342–343.

[41] Rosenfeld 2015, 344. Toisinaan kyse voi kuitenkin olla myös ironian ja parodian hyödyntämisestä.

[42] Sturken, Marita 2007. *Tourists of History. Memory, Kitsch, and Consumerism from Oklahoma City to Ground Zero*. Durham and London: Duke University Press, 4.

[43] Ševčenko, Liz 2011. Sites of Conscience: Heritage of and for Human Rights. Teoksessa *Heritage, Memory & Identity*. Toim. Helmut Anheier & Yudhishtir Raj Isar, London: Sage.

[44] Borström & Gelderblom 2010, 278.

[45] Haikari, Janne 2001. *Nakertaen XVI kaupunginosa. Tuohimutkan-Kivistön-Halssilan paikallishistoria*, Jyväskylä: Halssilan asukasyhdistys, 172–173.